

نقش ترور و تروریسم در ایجاد بحران سیاسی لیبی در دوره پساقذافی^۱

عباس جهان تیغ^۲؛ طاهره میرساردو^۳؛ سروش فتحی^۴

چکیده

پدیده تروریسم، تحت هر عنوان و یا در هر شکل و شمایلی صورت گیرد، عمدتاً جهت کسب مشروعیت است. در مقاله حاضر هدف شناخت «نقش ترور و تروریسم در ایجاد بحران سیاسی لیبی در دوره پساقذافی» بود. برای نیل به این اهداف، از مطالعه اسنادی با استفاده از روش کتابخانه‌ای و تکنیک تحلیل محتوا و تحلیل مجدد استفاده شد. منابع مورد استفاده در برگزیده کلیه متون مربوط به موضوع و شامل مقالات، کتب، سایتهای اینترنتی معتبر، سایتهای خبری معتبر بین‌المللی موجود و در دسترس بود که با توجه به محدود بودن، کلیه منابع موجود در زمان مطالعه مورد بررسی قرار گرفت. نخست با مطالعه نمونه‌ای واحد از منابع توسط محقق، و دو محقق خبره در این زمینه مقولات و شاخصهای آنها استخراج شد. در این مطالعه واحد تحلیل صفحه بود، با شمارش شاخص‌های هر مقوله داده‌ها استخراج و پس از پردازش مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. این مقاله حاصل بررسی و آزمون یکی از فرضیه‌های پنجگانه مطالعه بوده است و در این مقاله سعی شده است تا رابطه جداگانه ترور و تروریسم در ایجاد بحران سیاسی لیبی در دوره پساقذافی نشان داده شود. بر اساس داده‌ها میانگین تروریسم کلی ۲۹/۵۳ با انحراف معیار واریانس ۳/۷۰، ۱۳/۷۰ می‌باشد. نتایج حاصل از آزمون رابطه دو متغیر حاکی از آن است که بین وجود و فعالیت گروه‌های تروریستی و بحران سیاسی داخلی پس از سقوط قذافی رابطه معنی‌دار وجود دارد.

واژگان کلیدی: تروریسم، بحران سیاسی، گروه‌های افراطی، گروه‌های تروریستی.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۱/۲۱ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۲/۳۰

^۱ این مقاله مستخرج است از رساله دکترا با عنوان: (بررسی ساختار سیاسی-اجتماعی و فرهنگی کشور لیبی و نقش آن در بحران‌های سیاسی پس از سرنگونی معمر قذافی).

^۲ دانشجوی دوره دکترای تخصصی جامعه‌شناسی سیاسی، گروه جامعه‌شناسی، واحد گرمسار، دانشگاه آزاد اسلامی، اسلامی، گرمسار، ایران aj1354@chmail.ir

^۳ دانشیار گروه جامعه‌شناسی، واحد گرمسار، دانشگاه آزاد اسلامی، گرمسار، ایران (نویسنده مسئول)
mirsardoo_t@yahoo.com:

^۴ دانشیار گروه جامعه‌شناسی، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
fathi.soroush@gmail.com

مقدمه

تروریسم که در زبان فارسی از آن با دو عنوان «وحشت‌افکنی و ارعاب‌گری»^۱ نام‌برده شده است، از سویی به استفاده از خشونت یا تهدید به استفاده از آن جهت نیل به اهداف سیاسی، مذهبی، یا ایدئولوژیک نیز گفته شده است. این واژه در تاریخ تحول خود، گاه در توصیف اعمال دولت‌ها، گاه در تعریف اقدامات انقلابی و یا به‌عنوان روشی در مبارزات ضد استعماری و غیره، با دو بار معنایی متفاوت مثبت و منفی به کار گرفته شده است. به دلیل تنوع و تعدد روش‌های بکار گرفته در آن، تاکنون معنایی جامع از تروریسم و یا مصادیق موردپذیرش بین‌المللی از آن ارائه نشده است. هرچند ترور و تروریسم، از قرن بیستم به بعد شدت یافت. اما می‌توان دو دهه اولیه قرن بیست و یکم را اوج گرفتن و تنوع و تعدد یافتن آن دانست. دلیل این امر ترکیب و برخورداری تروریسم از ایدئولوژی‌ها، بویژه استفاده از ادیان و مذاهب، به آن در میان برخی مردم تا حدودی از مشروعیت برخوردار شده است. از سوی دیگر مداخله برخی کشورها و درگیر ساختن خود با این امور موجبات گسترده‌گی و تعمیق تروریسم در این چند دهه گردیده، بطوریکه برخی همچون طالبان از چنان سلاح و تجهیزاتی و حمایت‌هایی برخوردار بودند که توانستند برای مدتی در افغانستان از حکومت و دولت برخوردار شوند که در نهایت با مداخله آمریکا و سایر جوامع هم‌پیمان آنان ساقط و متلاشی شدند. اخیراً نیز گروهی اسلامی بنام «داعش» که خود را «دولت اسلامی شام و عراق» خوانده‌اند، در کشور جنگ‌زده سوریه قد علم نمودند. مردم کشور سوریه علیه نظام حاکم خود بپا خاسته بودند، این گروه به جای کمک و یاری مردم محل نشو‌نمای گروه‌های تندرو عمدتاً اسلامی تبدیل شد. آنان از شرایط سیاسی و محیطی بهره بردند و پس، اعتراض به حق آنان را با تروریسم آلوده ساختند. ترور و قتل و غارت آن در دل مردم ترس و دلهره انداخته بودند، توانستند از شرایط و فضای سیاسی سوریه و عراق استفاده کرد به شهر موصول عراق حمله برده و نیروهای نظامی پادگان و شهر ترک کردند و تمام تجهیزات و تسلیحات یک لشکر زرهی در اختیار گرفتند و بخش بزرگی از غرب عراق را تسخیر نمودند. این بار نیز ائتلاف تشکیل شده توسط آمریکا و ناتو و برخی جوامع دیگر، با کمک ارتش عراق، حکومت دولت اسلامی عراق و شام را برچیدند. برخی از افراد و گروه‌های باقیمانده آنان از

^۱ -ر.ک: فرهنگ واژه‌های مصوب، گروه‌واژه‌گزینی terrorism ذیل سرواژه هم‌ارز فارسی، در دفتر دوم و فرهنگستان تهران: انتشارات فرهنگستان زبان و ادب فارسی

شرایط انقلابی و بحران‌زده لیبی استفاده کرده و به تجمع در این کشور پرداخته و فعالیت مخربی را آغاز کردند. این امر موجب شد، تا گروه‌های جدید مذهبی دیگری تحت حمایت برخی کشورهای منطقه در لیبی به فعالیت بپردازند و موجبات سردرگمی مردم و انقلابیون واقعی را فراهم سازند. اما تشکیلات مسلط بر شرق و غرب لیبی عرصه بر تروریستها و گروه‌های افراطی تنگ ساختند و فعالیت آنها را محدود کردند. مسائل لیبی، به ویژه شرایط بحرانی و عملکرد گروه‌های افراطی و تروریستی در این کشور مورد توجه محققان و گزارشگران و نویسندگان شد و در اکثر جوامع مطالعات و مقالات و گزارشهای بسیاری پیرامون گروه‌های افراطی و تروریستهای فعال در لیبی که در قالب گروه‌های مسلح با سرپیچی از فرامین شورای موقت انقلاب و تحویل سلاح و تجهیزات جنگی خودداری می‌کردند، گزارشها و مقالات و مطالب تحقیقی بسیاری به نگارش درآمد. حسام قاضی (۱۳۹۱) با نگارش مقاله‌ای در پژوهشکده مطالعات استراتژیک خاورمیانه به ساختار سیاسی اجتماعی لیبی و چشم‌انداز دموکراسی لیبی پس از قذافی پرداخته - است. ایشان در این مقاله به سه گروه فعال در لیبی اشاره دارد: ۱) هسته مردمی و دموکراتیک که خسته از دیکتاتوری قذافی بودند. ۲) گروه‌های شرق کشور که در تقسیم ناعادلانه ثروت کشور ناراضی بودند. ۳) اسلام‌گرایان - که رهبری شورشیان که در ابتدا از عاملان رژیم گذشته بودند، اشاره کردند و سپس به ریشه‌های داخلی و خارجی بحران و همچنین شورای ملی انتقال می - پردازند و این مطالعه از منظر پرداخته به تروریسم و شکل‌گیری بحران با تحقیق حاضر تشابهات تقریباً بسیاری دارد، اما بصور مشروح و کاملاً روشن و موردی کمتر به بحران پرداخته‌اند.

اسماعیلی و همکاران (۱۳۹۳) در پایان‌نامه‌ای با عنوان «نقش رادیکالیسم سیاسی مذهبی در تحولات اخیر شمال آفریقا» نگارش نمودند. آنان بر این باورند که افراط‌گرایی و ستیزه‌جویی توأم با تروریسم، چالش و معضل امروز دنیای اسلام، اکثر جوامع مسلمان است. جریان‌های افراط‌گرای اسلامی با هر اندیشه و آیینی منهای اسلام خصومت دارند. آنها خود را صاحب اسلام حقیقی و راستین میدانند و با سایر قرائتها مخالف هستند. بنا بر این خصومت شامل مسلمانان نیز می‌شود، زیرا آن گروه‌های مربوط به جریان افراطی که در لیبی وجود دارد، گروه‌های تندرو هستند با تبدیل شدن به یک معضل جدی، حتی برای امنیت منطقه و جهان خطرناک شده‌اند. به باور نویسندگان از آنجا که جریان‌های رادیکال سیاسی - مذهبی در گذشته به دلیل وجود قدرت‌های سرکوبگر در رأس قدرت، هیچ‌گونه اجازه فعالیت و تحرکی نداشتند و به شدت سرکوب می‌شدند، اجازه

۳۰.....پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال یازدهم، شماره سوم و چهارم، پاییز و زمستان ۱۳۹۶

فعالیت نمی‌یافتند. اما با وقوع انقلاب‌های عربی در سال ۲۰۱۱ همه چیز عوض شد و سیر حوادث زمینه‌های فعالیت عیان آن‌ها را فراهم کرد. این امر اکنون در کشور لیبی و بسیار فعالتر از دیگر کشورهای عربی شده است. این پژوهش به صورت مشروح به تروریسم و گروه‌های افراطی پرداخت و وجه مشترک با تحقیق دارد، اما بحران را مورد بررسی و تحلیل قرار نداده است.

مقاله با عنوان « مروری بر ریشه‌های ناامنی در لیبی از علل داخلی تا مداخله قدرت‌های بزرگ » که توسط رضائیان (۱۳۹۵) نگارش یافته است. نویسنده بر این باور است که زندگی در سایه «حکومت مبتنی بر فرد» شخص معمر قذافی که در آن از قانون اساسی، نهادهای مدنی، احترام به مخالفان و ایجاد احساس هویت ملی معنایی نداشت و نظم حاکم مبتنی بر زور، تأثیرات نامطلوب خود را بر دوران پس از قذافی برجای گذاشته است. طی جنگ داخلی لیبی سلاح و تجهیزات جنگی فراوانی به دست هزاران نفر از جمعیت این کشور افتاد نه تنها طی دو سال گذشته حاضر نشدند سلاح خود را به دولت انتقالی تحویل دهند بلکه گروه شبه‌نظامیان را تشکیل دادند که در بروز انواع مختلف ناامنی از جمله، حمله به مراکز دیپلماتیک خارجی، درگیری‌های نفتی و اعلام خودمختاری نقش مهمی داشتند. مطابق گزارش خبرگزاری مسکو ۲۵/۰۹/۲۰۱۹ <https://sputniknews.com/> با عنوان: «احتمال تبدیل شدن بحران لیبی به یک جنگ داخلی» خبرگزاری آن‌ها از «العربیه»، «خمیس الجھیناوی» گفت: «بحران لیبی در حال تبدیل شدن به یک جنگ داخلی است و متأسفانه حکومت مرکزی نمی‌تواند زمام امور را در دست بگیرد. وی همچنین درباره حوادث چند روز اخیر در لیبی هشدار داد و افزایش بحران در این کشور را فاجعه‌بار خواند. وزیر امور خارجه تونس تصریح کرد: «دیپلمات‌های تونس در ارتباط مداوم با همه طرف‌های لیبیایی هستند و آمادگی دارند تا به خروج آنها از بحران کمک کنند. اما به گزارش آن‌ها، در همان حال نیروهای ارتش ملی لیبی وابسته به خلیفه حفتر شب گذشته چندین پایگاه وابسته به نیروهای مورد حمایت حکومت وفاق ملی را در جنوب شرقی طرابلس، پایتخت لیبی بمباران کردند. آن‌ها همچنین چندین حمله هوایی به پایگاه‌های نظامی در منطقه «خله الفرجان» در اطراف طرابلس انجام دادند.

از سوی دیگر رفتار گروه‌های تروریستی در مناطق شرقی لیبی و ایجاد کشور جدید با خواست قدرت‌های بزرگ به‌ویژه آمریکا سازگاری داشت. زیرا این منطقه تسلط بر مناطق استراتژیک در خاورمیانه سهولت می‌بخشید. وجود منابع غنی نفتی در منطقه شرقی لیبی بر میزان اهمیت

استراتژیک آن می‌افزود. این مطالعه در پرداختن به گروه‌های تروریستی و عملیات ضد مردمی و امنیتی آنان، با تحقیق حاضر دارای تشابهات قابل توجهی است در مورد بحران و تحلیل و تبیین آن نیز اشاراتی داشته اما همچون تحقیق حاضر از توجه و تاکید قابل توجهی برخوردار نبوده است و در این مورد دارای تفاوت می‌باشند و خبرگزاری رویترز ۲۰۱۸/۰۴/۳۰، <https://www.reuters.com>. در گزارشی با عنوان «درگیرهای لیبی؛ کنترل و فروش نفت در دست کیست؟» رویترز می‌نویسد؛ نیروهای خلیفه حفتر، مستقر در شرق لیبی، در ماه جاری میلادی جهت تصرف طرابلس پایتخت این کشور حمله‌ای آغاز کردند تا با تصرف این شهر، کشور تولیدکننده نفت، دور تازه‌ای از منازعه‌ها را تجربه کند. این حمله با مقاومت شدید دولت تحت حمایت جهانی به شکست منتهی شد. در لیبی پس از سقوط سرهنگ قذافی، کشور دچار چند دستگی و چند پارگی شد و گروه‌های مسلح که از نظر سیاسی، ایدئولوژیکی و جغرافیایی رقیب یکدیگر بودند برای کسب قدرت به مبارزه برخاستند. در همین حال با افزایش فعالیت اسلام‌گرای افراطی در لیبی و تصرف مناطقی از این کشور توسط این گروه‌ها خلیفه حفتر ژنرال پیشین ارتش معمر قذافی با وعده برقراری آرامش در شرق به عضوگیری نیرو پرداخت. اما منتقدان او را متهم می‌کنند که قصد دارد تا بار دیگر استبداد چهل و دو ساله دوران سرهنگ معمر قذافی را مجدداً احیا کند.

باید اضافه کرد که لیبی که پیش از انقلاب با تولید ۶.۱ میلیون بشکه در روز سومین تولیدکننده بزرگ آفریقا بود، اما در سال ۲۰۱۴ میلادی به تولیدش روزانه تنها ۱۵۰ هزار بشکه رسید. تولید روزانه فعلی این کشور در حدود ۱.۱ میلیون بشکه است. وجود نفت با کیفیت در لیبی باعث شده تا گروه‌های مسلح در طول سال‌های جنگ داخلی تلاش نمایند تا بر میدین نفتی تسلط یابند آنان از این عمل خود به عنوان اهرمی برای خواست‌های سیاسی، مالی و یا نظامی استفاده می‌کردند. در سال ۲۰۱۶ میلادی نیروهای خلیفه حفتر با تصرف میدین نفتی تحت کنترل داعش، بخش اعظم میدین لیبی را به تسلط خود درآوردند. با توجه به مباحث فوق و تعاریف به عمل آمده از تروریسم، مطالعه و بررسی آن به عنوان یک ضرورت تلقی می‌گردد. زیرا که تروریسم یکی از مسائل جهانی و ملی بسیاری از کشورها، خصوصاً منطقه خاورمیانه است. بنابراین از موضوع به عنوان یک مساله از اهمیت خاصی برخوردار است و ضرورت مبرم دارد تا جهت آگاهی و شناخت بهتر و بیشتر تروریسم و گروه‌های تروریستی و انواع آن و عوامل تاثیر گذار بر آن، مطالعه و بررسی با روش علمی صورت گیرد. هدف تحقیق؛ علاوه بر تبیین و تحلیل تروریسم و انواع آن

۳۲.....پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال یازدهم، شماره سوم و چهارم، پاییز و زمستان ۱۳۹۶

و شناخت عوامل و عناصر تاثیر گذار برآن، هدف اصلی این مقاله، آگاهی از وجود رابطه بین تروریسم و گروه‌های تروریستی در ایجاد بحران سیاسی در جوامع است. در این مطالعه تاکید بر بحران سیاسی لیبی پس از قذافی است. که گروه‌های افراطی و اسلامی فرصت لازم برای فعالیت و خودنمایی یافتند.

روش‌شناسی

تحقیق حاضر در یک مطالعه توصیفی با استفاده از روش مطالعه اسنادی و تحلیل محتوای و تحلیل مجدد اسنادی، به بررسی و تفسیر و تحلیل اسناد و مدارک، و مقالات، کتاب‌ها و نشریات و متون و گزارش‌ها می‌پردازد. تکنیکهای تحقیق: این تحقیق با استفاده از تحلیل محتوا شاخص‌های متغیر مستقل (تروریسم) و متغیر وابسته (بحران) را در هریک از کتابها، مقالات، نشریات، پایان‌نامه‌ها و وب‌سایت‌های مجازی مورد بررسی و شمارش شده است. پس از تهیه جدول فراوانی، نسبت به وزن دهی آنها مبادرت گردید. پس از این مراحل از روش‌های آماری برای تجزیه و تحلیل داده استفاده شده است. متغیر مستقل ساختار تروریسم در دولت قذافی است که در قالب یک فرضیه به شرح زیر مطرح شده است. به نظر می‌رسد؛ ساختار تروریسم دولت قذافی در پیدایش بحران سیاسی پس از وی در رابطه بوده است. متغیر وابسته تحقیق «بحران سیاسی» است. این مطالعه برآن است تا رابطه بین ساختار تروریسم دولت قذافی را با پیدایش بحران سیاسی بیابد. شاخص‌های اندازه‌گیری: در این مطالعه شاخص‌های اندازه‌گیری، بر اساس شمارش تعداد تکرار متغیرهای مستقل و وابسته در کتاب‌ها، مقالات، نشریات، پایان‌نامه‌ها و وب‌سایت‌های مجازی است. شاخص‌های تروریسم به شرح زیر در جدول (۱) ردیف شده‌اند.

جدول شماره (۱) شاخص‌های متغیر گروه‌های تروریستی

ردیف	شاخص‌ها
۱	فرانت و برداشت خاص از اسلام
۲	پابندی شدید به احکام عبادی و اجتماعی
۳	افراطیت دینی
۴	تنوع جریان‌های رادیکال سیاسی - مذهبی
۵	سهولت رفت‌وآمد تروریست‌ها به لیبی
۶	ساختار قبیله‌ای لیبی مأمی برای گروه‌های تروریستی
۷	وجود قدرت‌های سرکوبگر در رأس قدرت
۸	ضعف حاکمیت ملی در مقابله با حضور گروه‌های تروریستی.
۹	افراط‌گرایی و ستیزه‌جویی
۱۰	ایجاد جنگ و درگیری داخلی بین گروه‌ها با خود و با دولت موقت

متغیر وابسته تحقیق «بحران سیاسی» است. این مطالعه بر آن است تا رابطه بین گروه‌های تروریستی پس از قذافی را با پیدایش بحران سیاسی بیابد. شاخص‌های بحران سیاسی به شرح زیر در جدول (۲) ردیف شده‌اند.

(جدول شماره ۲) شاخص‌های متغیر وابسته بحران سیاسی

ردیف	شاخص‌ها
۱	آشفته‌گی نظام
۲	روبرو شدن با انواع چالش‌ها
۳	ناتوانی در پاسخگویی
۴	تبدیل بحران سیاسی به بحران‌های فرهنگی و اقتصادی و اجتماعی
۵	نابسامانی اقتصاد
۶	کاهش تولیدات داخلی
۷	اختلال در کارکرد نظام سیاسی

مقیاس اندازه‌گیری شاخص‌ها (مقیاس لیکرت) و وزن آن‌ها (بسیار زیاد (۵)، زیاد (۴)، متوسط (۳)، کم (۲)، بسیار کم (۱) و تعیین شده است. جامعه آماری در این پژوهش، شامل تمام منابع و متون نوشتاری، کلیه مقالات و رساله‌ها و وب سایت‌هایی است که پیرامون گروه‌های تروریستی پس از قذافی و بحران پس از سقوط وی نگارش یافته‌اند و پژوهشگر توانسته به آن‌ها دسترسی یابد. جهت گردآوری منابع و اطلاعات مورد نیاز مطالعه، از شیوه گلوله برفی استفاده شده است.

(جدول شماره ۳) فهرست مقالات مورد استفاده بر حسب عنوان مقاله و سایر مشخصات

ردیف	عنوان مقاله	نام و نام خانوادگی نویسنده یا نویسندگان	نام مجله	سال و شماره چاپ	صفحه تا صفحه
۱	بحران لیبی و اقدامات شورای امنیت	کردونی، ندا و کردونی، روزبه	فصلنامه مطالعات خاورمیانه،	پائیز ۱۳۹۰ سال هجدهم، شماره سوم.	۴۳ تا ۲۵
۲	ارزیابی کاربرد دکترین مسئولیت حمایت در مداخله بشر دوستانه مورد بحران لیبی	کاظمی، علی اصغر و آقا علیخانی، مهدی	فصلنامه مطالعات بین‌المللی (ISJ)،	تابستان ۱۳۹۲ سال دهم، شماره ۱.	۵۲ تا ۳۰
۳	نقد رویکرد دموکراتیزاسیون و قرأت آن از تغییران سیاسی جهان عرب	عظیمی دولت‌آبادی، امیر و دیگران	فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام	سال سوم، شماره ۹. ۱۳۹۳	۲۳ تا ۶
۴	بررسی تغییرات نظم متنازع تحولات خاورمیانه با تمرکز بر ژئوپلیتیک شیعه در سال ۲۰۱۱	صالحی سید جواد، ساسانیان سعید	فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام	سال سوم، شماره دوم. ۱۳۸۶	۶۸ تا ۴۵
۵	کاربست دکترین مسئولیت حمایت در بحران لیبی	سیمیر، رضا و قربانی، وحید	پژوهشنامه حقوق کیفری	سال سوم، شماره اول. ۱۳۹۱	۷۹ تا ۵۵

۳۴.....پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال یازدهم، شماره سوم و چهارم، پاییز و زمستان ۱۳۹۶

۳۵۲۱۶	دوره جدید، سال بیست و نهم، شماره ۲۹۹. بهار ۱۳۹۴	فصلنامه پژوهشی اطلاعات سیاسی- اقتصادی،	سمیعی اصفهانی، علیرضا و سالکی، عبدالکریم	تور، تروریسم و تروریسم دولتی
۴۵۲۲۱	شماره ۵۹، تابستان ۱۳۹۲	فصلنامه رشد علوم اجتماعی	سلیمی، فاطمه	جامعه‌شناسی خیزش مردم لیبی
۶۹۲۴۹	شماره ۲، سال هفدهم، ۱۳۸۹	فصلنامه مطالعات خاورمیانه	سردار نیا، خلیل اله	چالش‌های سیاسی و اقتصادی آزادسازی در خاورمیانه عربی
۳۹۲۱۸	شماره سی و هفتم، ۱۳۸۶.	نشریه مرکز امور حقوقی بین‌المللی و امور مجلس ریاست جمهوری	رشیدی نژاد، زینب	موازن و مرزهای مداخله بشردوستانه در رویه شورای امنیت
۹۳۲۷۰	سال بیست و دوم، شماره ۶۲. بهار ۱۳۹۱	فصلنامه راهبرد،	داداندیش، پروین	تحولات لیبی و دکترین مسئولیت حمایت
۶۹۲۴۶	۴ شهریورماه ۱۳۹۱	پژوهشکده مطالعات استراتژیک خاورمیانه	حسام قاضی، روزان	ساختار سیاسی- اجتماعی لیبی و چشم‌انداز دموکراسی
۵۹۲۳۳	شماره ۷۸، دی‌ماه ۱۳۹۲.	فصلنامه پیام انقلاب	رضا رضائیان	مروری بر ریشه‌های ناامنی در لیبی از علل داخلی تا مداخله قدرت‌های بزرگ
۸۱۲۶۲	سال ششم، شماره اول، بهار ۱۳۹۷.	فصلنامه روابط خارجی،	خلیل الله سردارنیا و رضا عمویی	تحلیل انقلاب لیبی و چالش‌های فراروی حکومت پسا اقتدارگرا از منظر بحران هویت و آمريت.
۹۶۲۷۳	سال دوم، شماره ۶، تابستان ۱۳۹۵	فصلنامه دولت پژوهی	یزدانی و قاسمی	دولت ورشکسته در لیبی
۳۵۲۱۸	شماره ۶۳، سال بیست و یکم، تابستان ۱۳۹۱	فصلنامه راهبرد،	حسین علایی	نقش شورای امنیت سازمان ملل در فروپاشی نظام قذافی
۷۰۲۴۵	تابستان ۱۳۹۳	فصلنامه مطالعات استراتژیک خاورمیانه (سخن فصل)	سید حسین موسوی	مدل انقلاب لیبی و رواج مفاهیم مخاطره‌آمیز
۴۶۲۲۷	شماره ۲۴۹، مردادماه ۱۳۹۲	نشریه گزارش	کاظم ودیعی	بهار عرب در کشورهای مصر، تونس، لیبی و سودان
۵۵۲۳۶	۲۱ دی ۱۳۹۶	عصر نو	دیده‌بان	سناریوهایی برای آینده لیبی بحران‌زده
۳۸۲۱۹	۶ اسفند ۱۳۹۰	مرکز بین‌المللی مطالعات صلح	معصومه طالبی	بهار عربی و نقش دولت‌ها و ملت‌ها
۷۸۲۵۱	۲۷ اسفند ۱۳۹۵	خبرگزاری تسنیم،	سید روح‌الله لطیفی رستمی	بحران لیبی؛ ریشه‌های داخلی و بین‌المللی و آینده آن
۹۴۲۶۵	بهار ۱۳۹۶ شماره ۶۹	مطالعات راهبردی جهان اسلام	قاسمی، مصطفی	آینده سیاسی لیبی (با تأکید بر ائتلاف ژنرال حفتر و سیسی)
۶۵ تا ۷۴	زمستان ۱۳۹۵ شماره پنجم	مجله: مطالعات حقوق	چوگانی، حسن؛ صفری، فاطمه؛	تحلیل انقلاب و تحولات لیبی پس از قذافی
۷۰ تا ۹۲	بهار ۱۳۹۵ شماره ۴۵	مجله: رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی	ذاکریان، مهدی؛ عمادی، سید رضی	علل ناکامی در کاربرد، سازوکارهای عدالت انتقالی و تأثیر آن بر بی‌سامانی سیاسی در لیبی پساقذافی

(جدول شماره ۴) فهرست کتب مورد استفاده برحسب عنوان کتاب و سایر مشخصات

ردیف	عنوان کتاب	نام و نام خانوادگی نویسنده یا نویسندگان	نام مترجم در صورت ترجمه	سال، محل چاپ	انتشارات
۱	ناسیونالیسم و مدرنیسم	اسمیت، آنتونی دی	کازم فیروزمند	تهران: ۱۳۹۱	نشر ثالث.
۲	فروپاشی نظام‌های عربی، مقدمه‌ای بر نظم نوین اسلامی	گردآوری؛ مصطفی اسماعیلی	مصطفی اسماعیلی	تهران ۱۳۹۴	انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)
۳	انقلاب در کشورهای عربی؛ واکاوی ریشه‌ها و عوامل	بهجت قرنی	مترجم: الهام شوشتری زاده	تهران ۱۳۹۱	موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر
۴	کالبدشکافی انقلاب‌های معاصر در جهان عرب	سید امیر نیاکونی	-	تهران: ۱۳۹۱	نشر میزان
۵	گذار به دموکراسی یا شبه اقتدارگرایی	اوتاوی، مارینا	ترجمه سعید میر ترابی	تهران ۱۳۸۶	نشر قومس
۶	پدیده تروریسم در امتداد تاریخ	المندلای، محمود	ترجمه محمدرضا میرزا خان	تهران ۱۳۹۰	انتشارات موسسه فرهنگی هنری قدرت ولایت.
۷	جامعه‌شناسی سیاسی	بشیریه، حسین	-	تهران ۱۳۹۵	انتشارات قومس.
۸	بحران‌ها و توالی‌ها در توسعه سیاسی	پای، دلبو، لوسین، و دیگران	ترجمه غلامرضا خواجه سروی	تهران ۱۳۹۲	مطالعات راهبردی. نشریه
۹	چتری برای امنیت اروپا: ناتو یا ای اس دی پی؟	پوراسمعیلی، نجمیه	-	تهران ۱۳۹۰	انتشارات سلمان آزاده،
۱۰	خلع سلاح لیبی	جنتلسون، بروس	ترجمه رحمان قهرمان پور	تهران ۱۳۹۰	انتشارات مرکز تحقیقات استراتژیک.
۱۱	جامعه‌شناسی سیاسی کلان: تحلیلی بین‌کشوری، از بی‌ثباتی سیاسی	طالبان، محمدرضا	-	تهران ۱۳۸۹	انتشارات جامعه شناسان
۱۲	گزارشی پیرامون خیزش اسلامی کشور لیبی و تحولات اخیر آن	عبداللهی، سید صابر	-	تهران ۱۳۹۰	انتشارات ماه مرداد.
۱۳	جامعه‌شناسی قومیت	مالشویچ، سینیشا	ترجمه پرویز دلبر پور	تهران ۱۳۹۰	انتشارات آمه
۱۴	بحران‌های سیاسی و جنبش‌های اجتماعی در خاورمیانه	واعظی، محمود	-	تهران ۱۳۹۰	انتشارات دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
۱۵	سیاست میان‌ملت‌ها	مورگنتا، هانس، جی	ترجمه حمیرا مشیر زاده	تهران: ۱۳۹۳	مرکز آموزش و پژوهش‌های بین‌المللی.
۱۶	کشوری با بهترین نفت افریقا و بدترین دیکتاتور اعراب	فراهانی، معصومه	-	تهران: ۱۳۹۶	انتشارات وزارت خارجه

۳۶.....پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال یازدهم، شماره سوم و چهارم، پاییز و زمستان ۱۳۹۶

(جدول شماره ۵) فهرست پایان‌نامه‌های مورد استفاده برحسب عنوان پایان‌نامه و سایر مشخصات

ردیف	عنوان پایان‌نامه	نام و نام خانوادگی دانشجو	نام استاد راهنما	سال، رشته و مقطع تحصیلی	نام دانشگاه
۱	موازن حقوق بشر و حقوق بشردوستانه در بحران انسانی لیبی	علی فرمانیان	حسین شریفی طراز کوهی	حقوق بین‌الملل ۱۳۹۲ کارشناسی ارشد	دانشکده الهیات؛ علوم اسلامی و حقوق
۲	چالش‌های شکل‌گیری جامعه مدنی در لیبی پس از قذافی	شیوا اشراق نیا	ملک تاج خسروی باب اناری	روابط بین‌الملل ۱۳۹۴ کارشناسی ارشد	دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی
۳	بررسی مداخلات بشردوستانه با تأکید بر قضیه لیبی	مهدی قدیمیان	علیرضا طاهری	حقوق بین‌الملل کارشناسی ارشد ۱۳۹۱	دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز
۴	بررسی نقش مؤلفه‌ها و شکاف‌های قومی- قبیله‌ای در تحولات سال ۲۰۱۱ لیبی	رضا عمویی	مجید عباسی	رشته مطالعات منطقه‌ای کارشناسی ارشد ۱۳۹۲	دانشگاه علامه طباطبایی
۵	انقلاب لیبی و دوران پساقذافی	حمیدرضا هژیر زارع	محمدحسین حاجیلو	رشته علوم سیاسی، کارشناسی ارشد ۱۳۹۷	دانشگاه پیام نور مرکز تهران غرب
۶	دکترین مسئولیت بین‌المللی حمایت و چالش حاکمیت دولت‌ها (باتاکی‌دالیبی)	میثم مرتضی زاده	دیدخت صادقی حقیق	روابط بین‌الملل، ارشد ۱۳۹۴	دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز
۷	بررسی ناکامی نظم‌سازی در لیبی بعد از بهار عربی تا روی کار آمدن دولت توافق ملی	حسن ابهری	سید احمد فاطمی نژاد	روابط بین‌الملل، ارشد ۱۳۹۶	دانشگاه فردوسی مشهد
۸	تبیین تأثیر جهانی شدن بر جنبش‌های دموکراسی خواهی نوین در مصر و لیبی	نازنین نظیفی نائینی	مسعود شهرام نیا	گروه علوم سیاسی، ارشد ۱۳۹۱	دانشگاه اصفهان
۹	رابطه سازوکارهای منطقه‌ای و شورای امنیت در حفظ صلح و امنیت بین‌المللی با تأکید بر اقدامات ناتو در لیبی	عباس ظاهری میر قاندر	مجتبی بابایی	حقوق بین‌الملل ۱۳۹۱	دانشگاه پیام نور استان تهران
۱۰	نقش دیوان کیفری بین‌المللی در صلح جهانی با تأکید بر پرونده سودان و لیبی	سارا قنبری	غلامعلی قاسمی	دانشکده حقوق کارشناسی ارشد ۱۳۹۳	دانشگاه قم
۱۱	دکترین مسئولیت حمایت در حقوق بین‌الملل، مورد: بحران لیبی	چواد فامیل زوار جلالی	رضا سمیر	پرديس بين‌المللی، کارشناسی ارشد ۱۳۹۰	دانشگاه گیلان
۱۲	عوامل مؤثر در پیدایش و گسترش جنبش‌های مصر، تونس و لیبی با تکیه بر نظریه جنبش‌های اجتماعی هربرت بلومر	خدیجه حیدری	حسین ابوالحسن تنهایی	دانشکده روانشناسی و علوم اجتماعی، گرایش جامعه‌شناسی ۱۳۹۱	دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز
۱۳	بررسی دکترین مسئولیت به حمایت از تئوری تا عمل و ارزیابی این دکترین در جریان لیبی	فاطمه شهنازایی	رضا موسی زاده	دانشکده حقوق، گرایش حقوق بین‌الملل ۱۳۹۴	دانشگاه آزاد واحد تهران مرکز
۱۴	تبیین مصادیق جنایات علیه بشریت در حوادث لیبی با نظریه واکنش‌های سازمان‌های بین‌المللی	فرشته ریاضی	علیرضا طاهری	دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ارشد ۱۳۹۱	دانشگاه آزاد واحد تهران مرکز
۱۵	نقش بیداری اسلامی بر توسعه دموکراسی در کشورهای مصر، تونس و لیبی	سید محمد هدایت	حسین مسعود نیا	گروه علوم سیاسی ۱۳۹۲	دانشگاه اصفهان، دانشکده علوم اداری
۱۶	بررسی میزان نقش ناتو در تحولات لیبی و تونس	علی مختاری هاشم‌آبادی	احمد بخشایش اردستانی	دانشکده علوم سیاسی ۱۳۹۱	دانشگاه آزاد واحد تهران مرکز

نقش ترور و تروریسم در ایجاد بحران سیاسی لیبی.....۳۷

۱۷	بیداری اسلامی در خاورمیانه، مطالعه موردی لیبی و عربستان سعودی	لیلا احمدی	سید امیر نیاکونی	دانشکده ادبیات و علوم انسانی، ارشد ۱۳۸۳	دانشگاه گیلان
۱۸	ابعاد حقوقی بین‌المللی توسل به زور در لیبی	جمال حسن‌پور	منوچهر توسلی نائینی	ارشد گرایش حقوق بین‌الملل ۱۳۹۳	وزارت علوم تحقیقات و فناوری، موسسه آموزش عالی شهید اشرفی
۱۹	مقابله با بحران‌های انسانی خاورمیانه در پرتو دکترین مسئولیت حمایت با تأکید بر رویدادهای سوریه و لیبی	ملیحه گودرزی	حسین شریفی طراز کوهی	گروه حقوق کارشناسی ارشد ۱۳۹۰	دانشگاه پیام نور، دانشکده علوم انسانی
۲۰	نقش رادیکالیسم سیاسی مذهبی در تحولات اخیر شمال آفریقا	حسین اسمعیلی	میر طیب موسوی	دانشکده علوم سیاسی ارشد زمستان ۱۳۹۳	دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی

(جدول شماره ۶) فهرست وبسایت‌های مورد استفاده برحسب عنوان مطلب و سایر مشخصات

ردیف	عنوان مطلب	نام و نام خانوادگی نویسنده یا گزارشگر	شماره و کد گزارش	تاریخ چاپ در وبسایت	آدرس وبسایت
۱	روانشناسی دیکتاتورها	پالیسی، فارین	۲۳۷۰۶۱	۲۰۱۴	https://www.farsnews.com
۲	تنوری دیکتاتوری نظامی	وبسایت از دنیای اقتصاد	۴۷۲۳۱۱	۱۳۹۵	https://www.donya-e-eqtesad.com
۳	دیکتاتوری	دشمن زباری، استفتیاریار	۱۵۹۳۸۸	۱۳۹۲	https://www.farsnews.com
۴	نگاهی به مفاهیم دیکتاتوری و استبداد	مجله عصر نو	۲۳۶۹۰۲	۱۳۹۶	https://www.asrno.rzb.ir
۵	A vision of a democratic Libya	Guardian	۴۵۹۶۳۲	۲۰۱۲	https://www.theguardian.com
۶	Libyan rebels pledge free and fair election	Reuters	۱۱۲۵۹۸	۲۰۱۱	https://www.reuters.com
۷	Time running out for cornered Gaddafi	ABC News	۸۰۲۱۴۹	۲۰۱۴	https://www.abcnews.com
۸	Libya: Muammar Gaddafi subject to ICC arrest warrant	BBC News	۵۵۳۲۱۴	۲۰۱۱	https://www.bbc.co.uk
۹	Gadhafi blasts 'crusader' aggression after strikes	MSNBC	۷۵۴۹۸۵	۲۰۱۳	https://www.msnbc.com
۱۰	Libyan rebel forces penetrate Qaddafi's compound	CNBCNews	۴۵۸۹۰۳	۲۰۱۳	https://www.cnbc.com
۱۱	درخواست شورای امنیت برای برقراری آتش‌بس فوری در لیبی	خبرگزاری یورونیوز	۹۶۸۷۳۲۱	۲۰۱۹	https://fa.euronews.com
۱۲	گریز از لیبی؛ نگاهی به واقعیت اوضاع پناه‌جویان در لیبی	خبرگزاری مرکوپرس	۳۲۹۸۷	۲۰۱۹	https://en.mercopress.com/
۱۳	در گیرهای لیبی؛ کنترل و فروش نفت در دست کیست؟	خبرگزاری رویترز	۷۴۸۹۶۲	۲۰۱۸	https://www.reuters.com

۳۸..... پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال یازدهم، شماره سوم و چهارم، پاییز و زمستان ۱۳۹۶

14	سخنگوی ارتش ملی لیبی به یورونیوز: اروپایی‌ها نگران غیرنظامیان نباشند	خبرگزاری یورونیوز	۱۰۳۲۵۴۲	۲۰۱۹	https://fa.euronews.com
15	آخرین وضعیت در لیبی	خبرگزاری آسیا نیوز	۴۸۹۶۳۲	۲۰۱۹	http://www.asianews.it/
16	تدارک داعش برای هدف قرار دادن بزرگ‌ترین میدان نفتی لیبی	خبرگزاری فرانسه	۸۸۷۰۳۲	۲۰۱۹	https://www.afp.com/
17	جنگ داخلی لیبی ۲۰۱۴ تاکنون	خبرگزاری سی ان ان	۴۷۸۹۵۲۲	۲۰۱۹	https://edition.cnn.com/
18	احتمال تبدیل شدن بحران لیبی به یک جنگ داخلی	خبرگزاری مسکو	۱۲۸۷۹۵۴	۲۰۱۸	https://sputniknews.com/

از مجموع اطلاعات موجود در کتاب‌ها، مقالات، نشریات، پایان‌نامه‌ها و وب‌سایت‌های مجازی، تعدادی را که متغیر مستقل تروریسم و متغیر وابسته بحران سیاسی مورد بحث و ارزیابی قرار گرفته بودند، به عنوان نمونه آماری مورد مطالعه متغیرها قرار گرفت. تعداد نمونه‌های آماری با توجه به نوع متغیر مستقل تفاوت دارند. علاوه بر توصیف داده‌ها در جداول تک‌بعدی فراوانی‌ها و نمودارها، برای تجزیه و تحلیل و تفسیر داده‌های گردآوری شده از جداول دوبعدی و از آزمون همبستگی «۲» و سایر آمارهای موجود در آخرین ورژن «SPSS» استفاده شده و در نهایت جهت تعیین میزان رابط معنی‌داری متغیرها از رگرسیون استفاده شده است

یافته‌ها

نحوه توزیع اطلاعات جمع‌آوری شده پیرامون منابع مورد استفاده در پژوهش (جدول شماره ۷) چنین بیان می‌دارد. ۲۹/۹ درصد از منابع نمونه آماری این پژوهش مقاله، ۲۰/۸ درصد منابع کتاب، ۲۶ درصد پایان‌نامه و ۲۳/۳ درصد وب‌سایت می‌باشد.

(جدول شماره ۷) توزیع فراوانی منابع جمع‌آوری اطلاعات

منبع	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
مقاله	۲۳	۲۹/۹	۲۹/۹
کتاب	۱۶	۲۰/۸	۵۰/۷
پایان‌نامه	۲۰	۲۶	۷۶/۷
وبسایت	۱۸	۲۳/۳	۱۰۰
جمع	۷۷	۱۰۰	-

داده‌های (جدول شماره ۸) حاوی داده‌های مربوط به متغیر گروه‌های تروریستی، حاکی از آن است که در ۶ مورد برابر با ۶/۵ درصد از مشاهدات، گروه‌های تروریستی کم و ۶۶ مورد معادل ۸۵/۷

نقش ترور و تروریسم در ایجاد بحران سیاسی لیبی..... ۳۹

درصد از مشاهدات گروه‌های تروریستی متوسط و در ۶ مورد معادل ۷/۸ درصد از مشاهدات گروه‌های تروریستی به میزان زیاد است..

(جدول شماره ۸) جدول دو بعدی، وجود گروه‌های تروریستی - بحران سیاسی

		وجود گروه‌های تروریستی			جمع
		کم	متوسط	زیاد	
بحران سیاسی	متوسط	تعداد	۴	۳۸	۴۲
	درصد	۹/۱	۸۶/۴	۴/۵	۱۰۰
زیاد	تعداد	۱	۲۸	۴	۳۳
	درصد	۰/۳	۸۴/۸	۱۲/۱	۱۰۰
جمع	تعداد	۵	۶۶	۶	۷۷
	درصد	۶/۵	۸۵/۷	۷/۸	۱۰۰

(جدول شماره ۹) زیر نحوه توزیع متغیر تروریسم را نشان می‌دهد. میانگین تروریسم کلی ۲۹/۵۳ با انحراف معیار واریانس ۳/۷۰، ۱۳/۷۰ می‌باشد. توزیع این متغیر از توزیع نرمال بلند تر (ضریب کشیدگی ۰/۹۴) است.

(جدول شماره ۹) آماره‌های توصیفی متغیر مستقل تروریسم

منابع	میانگین	میان	انحراف معیار	واریانس	چولگی	کشیدگی	حداقل	حداکثر	دامنه تغییرات
مقاله	۲۹/۲۱	۳۰	۴/۱۴	۱۷/۱۷	-۰/۴۲	۰/۰۳۸	۱۹	۳۷	۱۸
کتاب	۲۹/۴۳	۲۹	۳/۰۵	۹/۳۲	۱/۴۴	۳/۳۴	۲۵	۳۸	۱۳
تروریسم	۳۰/۷۰	۳۰	۳/۳۲	۱۱/۰۶	۰/۴۱	۰/۶۵	۲۴	۳۸	۱۴
وبسایت	۲۸/۷۲	۲۸/۵۰	۳/۹۹	۱۵/۹۷	۰/۴۵	۲/۲۹	۲۰	۳۹	۱۹
کل	۲۹/۵۳	۲۹	۳/۷۰	۱۳/۷۰	۰/۰۸	۰/۹۴	۱۹	۳۹	۲۰

اطلاعات (جدول شماره ۱۰) نحوه توزیع متغیر بحران را نشان می‌دهد. میانگین بحران کل ۲۳/۹۸ با انحراف معیار و واریانس ۳/۲۳، ۱۰/۴۳ می‌باشد. توزیع این متغیر اندکی چوله به چپ (ضریب چولگی، ۰/۲۹-) بوده و از توزیع نرمال بلند تر (ضریب کشیدگی = ۱/۹۹) است.

(جدول شماره ۱۰) آماره‌های توصیفی متغیر وابسته بحران

منابع	میانگین	میان	انحراف معیار	واریانس	چولگی	کشیدگی	حداقل	حداکثر	دامنه تغییرات
مقاله	۲۴/۳۴	۲۵	۴/۴۲	۱۹/۶۰	-۰/۶۴	۰/۳۸	۱۵	۳۳	۱۸
کتاب	۲۳/۷۵	۲۴	۲/۰۴	۴/۲۰	۰/۳۳	۰/۴۵	۲۰	۲۸	۸
پایان نامه	۲۴/۴۰	۲۴	۲/۷۶	۷/۶۲	۱/۶۳	۴/۵۲	۲۰	۳۳	۱۳
وبسایت	۲۳/۲۷	۲۴	۲/۸۴	۸/۰۹	-۱/۵۹	۳/۲۸	۱۵	۲۷	۱۲
بحران	۲۳/۹۸	۲۴	۳/۲۳	۱۰/۴۳	-۰/۲۹	۱/۹۹	۱۵	۳۳	۱۸

۴۰.....پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال یازدهم، شماره سوم و چهارم، پاییز و زمستان ۱۳۹۶

(جدول شماره ۱۱) بررسی رابطه وجود گروه‌های تروریستی در پیدایش بحران سیاسی پس از قذافی در کلیه شاخص‌ها را نشان می‌دهد.

(جدول شماره ۱۱) همبستگی وجود گروه‌های تروریستی و بحران سیاسی

متغیرها	R	R ²	Std. E	F	DF	Sig.	B	t	Std. E	Beta	Sig.
وجود گروه‌های تروریستی	0/47	0/22	2/30	21/10	57	.	0/33	4/59	0/071	0/47	.
بحران سیاسی						000					000

نتایج حاصل از آزمون رابطه این دو متغیر گروه‌های تروریستس و بحران سیاسی در جدول فوق حاکی از وجود رابطه معنی‌دار بین دو متغیر است. میزان t, f محاسبه شده بزرگتر از میزان جدول است، بنابراین بین این متغیرها رابطه معنی‌دار وجود دارد. ضریب همبستگی دو متغیر برابر با ۰/۴۷ و نشان‌دهنده همبستگی معنادار بین این متغیرهاست (Sig. = 000). ضریب تعیین برابر با ۲۲ درصد است، که بیانگر آن است که ۲۲ درصد از تغییرات متغیر وابسته یعنی بحران سیاسی توسط وجود گروه‌های تروریستی تبیین می‌شود. می‌توان نتیجه گرفت که بین دو متغیر وجود گروه‌های تروریستی و بحران سیاسی همبستگی معنادار وجود دارد. با توجه به نتایج آزمون مذکور، فرضیه فوق تأیید می‌شود.

(جدول شماره ۱۲) ضرایب رگرسیون

متغیر	ضرایب غیر استاندارد		ضرایب استاندارد		t	معناداری
	B	خطای استاندارد	Beta			
مقدار ثابت	۲/۴۸	۲/۹۱	-----	۰/۸۵	۰/۳۹۷	
اقتدار گرایی	۰/۱۲	۰/۰۶	۰/۲۱	۱/۹۷	۰/۰۴۲	
تروریسم	۰/۱۴	۰/۰۷	۰/۲۰	۲/۰۳	۰/۰۴۶	
دول خارجی	۰/۲۵	۰/۰۸	۰/۳۳	۳/۲۳	۰/۰۰۲	
منابع نفتی	۰/۱۱	۰/۰۵	۰/۲۰	۲/۰۵	۰/۰۴۳	
ناهمگنی قومی	۰/۰۲	۰/۰۶	۰/۰۳	۰/۳۰	۰/۷۶۰	

ضریب رگرسیون استاندارد اقتدار گرایی ۰/۲۱ و معنادار ($p < 0/01$) می‌باشد که نشان می‌دهد با هر واحد افزایش در اقتدار گرایی، می‌توان انتظار ۰/۲۱ افزایش در پیدایش بحران را داشت. ضریب رگرسیون استاندارد تروریسم ۰/۲۰ و معنادار ($p < 0/01$) می‌باشد که نشان می‌دهد با هر واحد افزایش در تروریسم، می‌توان انتظار ۰/۲۰ افزایش را در پیدایش بحران داشت. ضریب رگرسیون استاندارد نقش دول غربی ۰/۳۳ و معنادار ($p < 0/01$) می‌باشد که نشان می‌دهد با هر واحد افزایش در نقش دول غربی، می‌توان انتظار ۰/۳۳ افزایش در بحران داشت. ضریب رگرسیون استاندارد

مبارزه بر سر منابع نفتی ۰/۲۰ و معنادار ($p < 0/01$) می‌باشد که نشان می‌دهد با هر واحد افزایش در مبارزه بر سر منابع نفتی، می‌توان انتظار ۰/۲۰ افزایش را در پیدایش بحران داشت. ضریب رگرسیون استاندارد ناهمگنی قومی در مناطق مختلف لیبی ۰/۰۳ و معنادار ($p > 0/05$) نمی‌باشد. این متغیر با وجود رابطه معنادار با پیدایش بحران، به دلیل تاثیر سایر متغیرها، اثر خود را از دست داده و از رگرسیون خارج شد. معادله رگرسیون با ضرایب استاندارد: مبارزه بر سر منابع نفتی ۰/۲۰ + نقش دول خارجی ۰/۳۳ + تروریسم ۰/۲۰ + اقتدارگرایی ۰/۲۱ / پیدایش بحران

بحث و نتیجه‌گیری

این مقاله تحت عنوان بررسی نقش ترور و تروریسم در ایجاد بحران سیاسی لیبی در دوره پساقذافی یکی از فرضیه‌های پنچگان رساله دکترای جامعه‌شناسی سیاسی نگارنده است. در این مقاله سعی شده است تا رابطه جداگانه ترور و تروریسم در ایجاد بحران سیاسی لیبی در دوره پساقذافی نشان داده شود. در کشور لیبی هم‌زمان با بهار عربی، نطفه گروه‌های تروریستی رو به رشد گذاشت. این امر بدلیل نزدیکی به تونس، مصر و سوریه شدت بیشتری یافت. از سوی دیگر نیروهای سیاسی لیبی بعد از سقوط نظام قذافی شاهد نوعی انشقاق و دودستگی عمیق شد. در این روند، یکسو نیروهای برآمده از انقلاب اعم از جوانان انقلابی و مخالفان خارج نشین نظام قذافی، در سوی دیگر نخبگان سیاسی دوران قذافی شامل مخالفان و موافقان وی بر سر تصاحب سهم بیشتری از ثروت، نفوذ و قدرت در لیبی باهم درگیر شدند. در این شرایط باید منازعات قبیله‌ای و منطقه‌ای را نیز بر آن افزود. بدین ترتیب میتوان گفت که بحران در جامعه و حکومت لیبی بصورتی نهفته وجود داشته که شرایط اجتماعی و سیاسی آن را شدت بخشید.

بحران در همبستگی طبقه حاکم یا پیدایش شکاف و چنددستگی در درون طبقه سیاسی یا (نخبگان) حاکم از عوامل عمده‌ی تضعیف و فروپاشی احتمالی رژیم‌های غیر دموکراتیک به شمار می‌رود. این بحران خود در تشدید بحران مشروعیت و کارآمدی نیز مؤثر است. همچنین طبقه حاکمه‌ای که دچار شکاف درونی شود لاجرم از لحاظ توانایی در کاربرد وسایل قهر و سرکوب برای جلوگیری از مخالفت و مقاومت در برابر خود، آسیب می‌بیند. یکی از پیامدهای عمده پیدایش شکاف و اختلاف در درون طبقه سیاسی حاکم احتمال ائتلاف بخشی از آن- که معمولاً به‌عنوان جناح آزادیخواه یا میانه‌رو شناخته می‌شود- با مخالفان رژیم به‌ویژه هواداران آزادی و

دموکراسی است (برومر، ۱۳۹۰: ۱۸-۱۶). عوامل گوناگونی به پیدایش شکاف در درون طبقه سیاسی حاکم می‌انجامد، از جمله: شامل مواردی همچون:

الف) رقابت‌های شخصی رهبران بر سر تفوق و استیلا. ب) تعبیرهای گوناگون از ایدئولوژی مسلط. ج) کوشش بخشی از طبقه سیاسی حاکم در شرایط بحران و خطر برای نگهداری قدرت از طریق قربانی کردن بخش‌های دیگر. پس از سرنگونی قذافی، ساختارهای اجتماعی و فرهنگی لیبی دستخوش مشکلات و ناآرامی‌هایی شد. در زمان قذافی، اقوام نقش برتر را داشتند و این قومیت توسط قذافی بسیار پررنگ شده بود. روحیه ملی‌بندرت در مردم لیبی متجلی بود. درحالی‌که وابستگی‌های قومی قبیلگی عامل اتحاد و انسجام مردم بود. به همین دلیل شورش و تحولات لیبی نه دمکراتیک بود و نه خودجوش، بلکه به‌نوعی شورش مسلحانه از بخش شرقی کشور بود که با انگیزه انتقام‌گیری، جدایی از حکومت، در کنار بهار عربی به راه افتاد. که در روند فعالیت به انقلاب تبدیل شد.

در انقلاب لیبی فوریه ۲۰۱۱ شامل همه مردم نبود بلکه گروه‌های مردم و دموکراتیک خسته از دیکتاتوری قذافی؛ ساکنین منطقه شرق که به ناعادلانه بودن تقسیم ثروت معترض بودند و گروه سوم اسلام‌گرایان بودند. این مورد در تحقیق حسام قاضی (۱۳۹۱) در پژوهشکده مطالعات استراتژیک خاورمیانه به ساختار سیاسی اجتماعی لیبی و چشم‌انداز دموکراسی اشاراتی داشته، تایید شده است. ایشان در پرداختن به جریان‌ها و گروه‌های فکری و سیاسی بعد از قذافی به سه گروه اشاره دارد: ۱) هسته مردمی و دموکراتیک که خسته از دیکتاتوری قذافی بودند. ۲) گروه‌های شرق کشور که در تقسیم ناعادلانه ثروت کشور ناراضی بودند. ۳) اسلام‌گرایان که رهبری شورشیان که در ابتدا از عوامل رژیم گذشته بودند، از سوی دیگر عامل استبداد خود نیز نقش اساسی در ایجاد بحران دارد. هاشمی نسب و سعادت (۱۳۹۳) تحقیق نسبتاً جامعی پیرامون «عوامل بحران‌زا در سامان سیاسی نوین لیبی» به انجام رسانده‌اند به این امر اشاره کرده‌اند. آنان به حکومت لیبی، ساختار اجتماعی مردم لیبی و نقش استبدادی قذافی در نابودی نهادهای اجتماعی و سیاسی و سایر عوامل داخلی و خارجی که در نهایت پرداخته‌اند. در همین زمینه سردار نیا و عمویی (۱۳۹۲) پژوهشی تحت عنوان «تحلیل انقلاب لیبی و چالش‌های فراروی حکومت پساقتدارگرا از منظر بحران هویت و آمریت» انجام داده‌اند و در این راستا به عوامل چالش‌زای انقلاب لیبی اشاره داشته‌اند.

با توجه به کشتار مردم و حملات نیروهای نظامی با تجهیزات کامل موجب شده که مردم لیبی تحت حمایت جوامع اروپایی و آمریکا قرار گیرند. در این راستا، سیمبر و قربانی (۱۳۹۳) در مقاله‌ای تحت عنوان «کاربست دکترین مسئولیت حمایت در بحران لیبی» بر اساس دکترین مسئولیت حمایت، به موضوع بحران در لیبی و مداخله آمریکا و پیمان ناتو پرداخته‌اند. آنان نشان دادند که هر کشوری باید از جمعیت خود حمایت کند، چون این امر نشانگر نسل کشی تلقی شده و در نتیجه مورد حمایت جهانی قرار می‌گیرد. شرایط بحران لیبی باعث شد تا گروه‌های افراطی و تروریست‌ها از طریق زمین و دریا خود را به لیبی برسانند. و کشور را ملک شخصی خود تلقی کرده و هرآنچه توانستند بر سر مردم و جامعه آوردند. در این زمینه؛ اسمعیلی و همکاران (۱۳۹۳) در پایان‌نامه‌ای تحت عنوان «نقش رادیکالیسم سیاسی مذهبی در تحولات اخیر شمال آفریقا» برای باور هستند که افراط‌گرایی و ستیزه‌جویی توأم با تروریسم، چالش و معضل امروز دنیای اسلام، جوامع مسلمان و کشورهای اسلامی، (هرچند نه در تمام کشورهای اسلامی و جوامع مسلمان) است. افراطیت دینی در این تعبیر پابندی شدید به احکام و فرامین عبادی و اجتماعی اسلام نیست. افراطیت دینی به معنی مخالفت و خصومت جریان‌های افراط‌گرای اسلامی با هر اندیشه و آیینی منهای اسلام مورد تعبیر و قرائت آن‌ها است. حتی این خصومت شامل مسلمانان نیز می‌شود. زیرا آن گروه‌های مربوط به جریان افراطی که قرائت و برداشت خود را به‌عنوان اسلام حقیقی و راستین با توسل به خشونت و ترور می‌خواهند تطبیق کنند، گروه‌های اسلامی ناهم‌سو با این قرائت را نیز مشمول تحمیل خشونت و کشتار می‌دانند. یکی از نمونه‌های بارز این وضعیت در شمال آفریقا در قالب ظهور و تجدید حیات گروه‌های رادیکال سیاسی و مذهبی می‌باشد، به گونه‌ای که وجود این گروه‌های تندرو، تبدیل به معضل جدی برای کشورهای منطقه و حتی امنیت جهانی شده است. چراکه نفوذ آن‌ها به تدریج به سوی شرق و جنوب، هر روز گسترش می‌یابد. دلیل گسترش این جریان‌های رادیکال سیاسی - مذهبی به دلیل سرکوب شدید آن‌ها در دوره قذافی بوده است.

ریشه‌های ناامنی که باعث بروز تروریسم در برخی جوامع می‌شود، فقدان آزادی‌های سیاسی و اجتماعی و شکل‌گیری نهادهای مدنی در این نوع جوامع است. لذا حکومت‌های دیکتاتوری و اقتدارگرا جهت سهولت حکومت و از میان برداشتن مخالفین به عنوان موانع سیاسی، اجتماعی و حتی اقتصادی، به سرکوب گروه‌های غیر وابسته و غیرخودی می‌کند. همچنان که اسمعیلی و همکاران (۱۳۹۳) در پایان‌نامه‌ای تحت عنوان «نقش رادیکالیسم سیاسی مذهبی در تحولات اخیر

شمال آفریقا» به این گروه‌هایی هیچگاه اجازه فعالیت سیاسی و حزبی نداده، بلکه خود قویا این گروه‌ها را تحت فشار و سرکوب قرار می‌دهد. گروه‌های معتدل نیز حق فعالیت نمی‌یابند. در همین راستا؛ رضائیان (۱۳۹۵) در مقاله تحت عنوان «مروری بر ریشه‌های ناامنی در لیبی از علل داخلی تا مداخله قدرت‌های بزرگ» برایین باور است که زندگی در سایه «حکومت مبتنی بر فرد» همانند شخص معمر قذافی که در آن از قانون اساسی، نهادهای مدنی، احترام به مخالفان و ایجاد احساس هویت ملی معنایی نداشته و ندارد و نظم حاکم بر این کشور و نظام حاکم، نوعی نظم مصنوعی مبتنی بر زور بوده است بطوریکه چنین رفتاری در کشور، به شرایط و دوران پس از قذافی این کشور، تأثیر منفی و مخربی را گذاشته است. دلیل چنین امر را باید در نابودی هر نوع گروه اجتماعی خود بنیاد، نابودی هر نهاد سیاسی و ملی در برابر قبیله‌گرایی و جلوگیری از چرخش نخبگان، جامعه‌ای از هم گسیخته، واگرا و مضمحل به ارث از شخص دیکتاتور و حکومت اقتدارگرا، باقیمانده است. به چنین شرایطی؛ حسن چوگانی و فاطمه صفری (زمستان ۱۳۹۵)، در مقاله‌ای تحت عنوان: تحلیل انقلاب و تحولات لیبی پس از قذافی؛ مجله: مطالعات حقوق - شماره پنجم، از ۶۵ تا ۷۴. به خوبی اشاره نموده‌اند که قذافی در طی چهار دهه حکومت فرد محور خود با سیاست‌هایی چون نابودی هر چه احتمال دشمنی و مخالفت را در آنها پی می‌برد، اقدام می‌کرد.

مجموع رفتار و کردار گروه‌های افراطی، بویژه گروه‌های اسلامی افراطی همچون داعش که بتازگی قدرت زیادی یافته و منابع سرشاری برای از منظر درآمدی دارد و همین امر بر میزان تسلیحات و تجهیزات جنگی این گروه افزوده است هدف اجرای انواع عملیات تروریستی آنان، جلب و جذب افکار عمومی و انظار جهانیان که اهمیت بسیاری برای آنان دارد، و در مرحله دوم طرف‌های مخالف خود را مورد تهاجم قرار می‌دهند تا وادار به تسلیم و قبول خواسته‌های خود نمایند! اما افرادی که به عنف و خشونت سیاسی روی می‌آورند، آنان به هدفی خاص نمی‌اندیشند. صرفاً براین هستند تا در نهایت، کار به نفع آنان تمام شود (المندلای، ۱۳۹۰: ۲۶۵). هرچند که تروریسم در اشکال و انواع متنوع وجود دارد، تروریسم خارجی یا دولتی، تروریسم داخلی دولتی، تروریسم انتحاری، تروریسم و فرهنگ انفجارهای انتحاری، تروریسم و جرایم سازمان یافته، تروریسم و جنگ‌های چریکی (پارتیزانی)، تروریسم و جنبش‌های آزادیبخش میهنی (المندلای،

۱۳۹۰ : ۲۸۰). تمامی موارد فوق را در لیبی دوره قذافی و بعد آن به وقوع پیوسته‌اند، علاوه بر منابع ذکر شده، می‌توان در گزارش‌های خبرگزاری‌های زیر و دیگر منابع نیز مشاهده کرد.

در همین راستا در یکی از خبرگزاری‌ها (ABC News) آمده است؛ برخی تروریست‌های لیبی جهت کسب درآمد و بدست آوردن ارزش تلاش داشتند تا برخی مناطق خاص را برای فعالیت انتخاب کنند برخی نیز برای وارد کردن خسارت به ساختمان‌های جوامع غربی مانند سفارتخانه‌ها و کنسول‌گری‌ها، یا ترور فرد خاصی وارد عمل می‌شوند (بازبینی شده در ۲۴ اوت ۲۰۱۱ ABC News). خبرگزاری فرانسه؛ ۲۰۱۹/۱۱/۲۰؛ <https://www.afp.com/>؛ مخابره می‌کند؛ تدارک داعش برای هدف قرار دادن بزرگ‌ترین میدان نفتی لیبی؛ اسلام تایمز می‌نویسد: یک مسئول لیبیایی از تدارک گروه تروریستی داعش برای حمله به بزرگ‌ترین میدان نفتی لیبی خبر داد. به گزارش اسلام تایمز، «حامد الخیالی» شهردار سبها گفت که گروه تروریستی داعش برای حمله به برخی مناطق و شهرهای واقع در جنوب لیبی آماده می‌شود. خبرگزاری رویترز ۲۰۱۸/۰۴/۳۰، <https://www.reuters.com> مخابره می‌کند؛ درگیرهای لیبی؛ کنترل و فروش نفت در دست کیست؟ نیروهای خلیفه هفتم، مستقر در شرق لیبی، در ماه جاری میلادی حمله‌ای را برای تصرف طرابلس پایتخت این کشور آغاز کردند تا این کشور تولیدکننده نفت دور تازه‌ای از منازعه‌ها را تجربه کند.

از نظر لوسین پای، در جوامع در حال گذار، توسعه سیاسی نوعی التهاب اجتماعی و مقدمه‌ای برای ایجاد بحران‌های حکومتی است. از دیدگاه وی توسعه سیاسی به پیدایش پنج نوع بحران هویت، مشروعیت، مشارکت، نفوذ و بحران توزیع می‌انجامد که در ضمن از یکدیگر تأثیر پذیر و برهم تأثیر گذار می‌باشند. مهمترین بحران که موجبات انقلاب و تغییر نظام فراهم می‌سازد؛ بحران مشروعیت است. در بحران مشروعیت، نظام حکومتی اعتبار خود را در حوزه‌های مختلف سیاسی و اداری، از دست می‌دهد و افراد جامعه به دنبال مردم‌سالاری خارج از چرخه فعلی هستند. به همین سبب، مشروع بودن نظام حاکم زیر سؤال می‌رود، تقابل بین جامعه و حکومت روی می‌دهد. در بحران مشارکت، ساختارهای تصمیم‌گیری و نمایندگی به‌طور جدی مورد تهدید قرار می‌گیرند. در این شرایط چنانچه بحران توزیع حادث شود، وضعیت کشور بسیار بغرنج می‌گردد. زیرا که در بحران توزیع، منابع مادر به‌طور برابر تقسیم نمی‌شود، انباشت سرمایه در یک محل خاص و اختصاص آن به یک موضوع و نهایتاً نظام ناعادلانه، توزیع کالا، خدمات و حتی ارزش‌ها

۴۶.....پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال یازدهم، شماره سوم و چهارم، پاییز و زمستان ۱۳۹۶

و فرصت‌ها به واکنش می‌انجامد. از سوی دیگر با شکل‌گیری بحران نفوذ کنترل دولت بر بخش‌های تحت حاکمیت خود به ناتوانی دولت در مرتفع ساختن نیاز مردم می‌انجامد؛ تصمیم متخذه متناسب با نیاز نیست و نهایتاً رویگردانی مردم به بروز بحران خواهد انجامید (برچر، ۱۳۸۲: ۵۷). از آنجا که دولت توان و قدرت همه جانبه خود را از دست می‌دهد و ناکارآمد می‌شود، انقلاب به وقوع می‌پیوندد و حاکمیت گذشته سرنگون و حکومت جدید شکل می‌گیرد. در صورتیکه بین گروه‌های سیاسی حاکم هماهنگی نباشد و هریک بدنبال منافع سیاسی و تسلط بر اوضاع با یکدیگر درگیر شوند. دولت موقت و شورای ملی را ناتوان و ناکارآمد سازند، باردیگر بحران جدید بر جامعه و دولت موقت مستقر و مسلط می‌شود. چنین شرایطی می‌تواند کشور را درگیر بحران ساخته و به سوی فروپاشی و یا تجزیه سوق دهد.

منابع

- آنسار، پی‌یر، (۱۳۹۱)، ایدئولوژی‌ها، کشمکش‌ها و قدرت، ترجمه مجید شریف، تهران: قصیده‌سرا.
- المندلایوی، محمود (۱۳۹۰). پدیده تروریسم در امتداد تاریخ، ترجمه محمدرضا میرزا خان، تهران، موسسه فرهنگی هنری قدرت ولایت،
- ایگلتون، تری، (۱۳۹۳)، درآمدی بر ایدئولوژی، ترجمه اکبر معصوم بیگی، تهران: نشر آگاه.
- بشله، ژان، (۱۳۸۹)، ایدئولوژی چیست، ترجمه علی اسدی، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- بی، ارل (۱۳۹۰). روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی، جلد ۲، ترجمه رضا فاضل، تهران: سمت.
- بودن ریمون، (۱۳۷۸)، ایدئولوژی در منشأ معتقدات، مترجم ایرج علی‌آبادی، تهران: موسسه نشر و پژوهش شیرازه.
- پلامناتس، جان، (۱۳۹۱)، ایدئولوژی، ترجمه عزت‌الله فولادوند، تهران: نشر علمی و فرهنگی.
- دردریان، جیمز (۱۳۹۲). گفتمان تروریستی؛ نشانه‌ها، دولت‌ها و نظام‌های خشونت سیاسی جهانی، ترجمه وحید بزرگی و علیرضا طیب. تهران: نشر نی.
- ساروخانی، باقر، (۱۳۹۳)، درآمدی بر دایره‌المعارف علوم اجتماعی، تهران: انتشارات کیهان.
- . سمیعی اصفهانی، وهمکاران (۱۳۹۴). ترور، تروریسم و تروریسم دولتی، فصلنامه پژوهشی اطلاعات سیاسی - اقتصادی، دوره جدید، سال بیست و نهم، ش ۲۹۹.
- سید قطب، (۱۳۸۹)، ویژگی‌های ایدئولوژی اسلامی، ترجمه محمد خامنه‌ای، تهران: نشر بعثت.
- صادقی فسایی، سهیلا و عرفان منش، ایمان (۱۳۹۴). مبانی روش‌شناختی پژوهش اسنادی در علوم اجتماعی، راهبرد فرهنگ، شماره بیست و نهم، بهار ۱۳۹۴.
- صفا تاج، مجید (۱۳۸۱). تروریسم صهیونیستی. تهران: جمعیت دفاع از ملت فلسطین.
- عبدالله خانی، علی (۱۳۹۶). تروریسم شناسی، چاپ اول. تهران: ابرار معاصر.

نقش ترور و تروریسم در ایجاد بحران سیاسی لیبی.....۴۷

فرهنگ واژه‌های مصوب (۱۳۹۳). دفتر دوم و فرهنگستان، گروه واژه‌گزینی واژه هم‌ارز فارسی، تهران: انتشارات فرهنگستان زبان و ادب فارسی.

گوهری مقدم، ابوذر (۱۳۹۲) تروریسم مبتنی بر ایدئولوژی: چارچوبی برای تحلیل، دانشنامه حقوق و سیاست شماره ۱۲، پاییز و زمستان ۱۳۸۸ از صفحه ۱۱ تا ۳۳

هنل، ریچارد (۱۳۹۱). تروریسم، شکل جدید جنگ. ترجمه احمد واحدیان غفاری، مشهد: سخن گستر.

Ben Venske and Aimee Ibrahim, *The al-Qaeda Threat: An Analytical Guide to al-Qaeda, s Tactica and Targets* (Alexandria Tempest Publishing, 2013), p. 13

Ben-Yehuda, Nachman. *Political Assassinations by Jews*. SUNY Press, 2014, ISBN 978-0-7914-1165-0

Borum. Randy, (2012), *Psychology of Terrorism*, University of South Florida, 3: p 1- 77.

Bloom, M. *Dying to Kill: The Global Phenomenon of Suicide Terror*. New York: Columbia University Press, 2013, p. 125.

Campbell, James, (2012), "On Not Understanding the Problem," in Brad Roberts (Ed), *Hype or Reality? The New Terrorism and Mass Casualty Attacks* (The Chemical and Biological Arms Control Institute, p. 21

Chivvis, Christopher S. 2012. "Libya's Post-Qaddafi TransitionThe Nation-Building Challenge", Rand Corporation, available on: www.rand.Org.

Hoffman ,B. (2012). *Inside Terrorism*. NY :Columbia University Press.

Laquer ,W. (2011). "Reflections on Terrorism". *Foreign Affairs*. No:86. Fall.

Laqueur ,W. (2013). *The Age of Terrorism*. Boston: Little-Brown and Company.

Lambert ,J. (2014). *Terrorism and Hostages in International Law*. Cambridge : Grotius Publications. -Laquer ,W) .(2014)"Reflections on Terrorism". *Foreign Affairs*. No 86.

Juergensmeyer. Mark, "The Logic of Religious Violence," in Russell D. Howard and Reid L. Sawyer (Eds), *Terrorism and Counterterrorism: Understanding the New Security Environment* (Guilford, CT. Mc Grew-Hill, 2014), p. 145

Magnus Ranstorp, "Terrorism in the Name of Religion," *Journal of International Affairs*, summer 2012, 50. No. 1. pp. 45-46

Paul R. Pillar, *Terrorism and U. S. Foreign Policy* (Washington DC: Brookings Institution Press, 2013), p. 65

Pape, R, "Dying to Win: The Strategic Logic of Suicide Terrorism. New York: Random House, 2014, p. 6

Schmid, Alex P. , (2013), *Political Terrorism: A Research Guide to Concepts, Theories, Data Bases and Literatur*, Amesterdam: North Holand publishing Co

Schmid, Alex P. (2015). "The Definition of Terrorism". *The Routledge Handbook of Terrorism Research*. Routledge. p. 39.

Shills, Edward, (2014), *The concept and the function of Ideology*, international Encyclopedia of the social sciences, ed. , David L. Shills, Vol. 11, New York: Macmillan company and the free press.

- Sllan ,M. 2012.(The State as Terrorist. New York: Lynne Reinner Publisher.
- Stohl, M. (2013). "Terrorism and State Terrorism: The Role of The Superpower": O. Stater (ed.), Current Perspectives on International Terrorism. London: Mac Millan Press. p134-.
- The New Encyclopedia Britannica, (2014) vol. 11, Micropaedia.
- Therbon, Goran (2012), The ideology of power and the power of ideology, London viliers publication.
- Weinberg ,L & Davis P (2013). International to Political Terrorism. New York :Mc Grow – Hill Publishing Company.
- White ,J. (2014). Terrorism :An Introduction. Pacific Grove CA :Brooks /Cole.
- Wilkinson ,P. (2011). Political Terrorism. New York: JohnWiley Sons, inc.
- Xavier, Raufer (2013),” New Word Disorder, New Terrorism: New Threats for Europe and the Western World”, Terrorism and Political Violence, v. 11 (Winter 2014), p. 30-31

وبسایت‌ها:

- <https://www.afp.com>. خبرگزاری فرانسه (۲۰۱۹) تدارک داعش برای هدف قرار دادن بزرگ‌ترین میدان نفتی لیبی.
- <https://edition.cnn.com> خبرگزاری سی ان ان (۲۰۱۹) جنگ داخلی لیبی ۲۰۱۴ تاکنون.
- <https://sputniknews.com> خبرگزاری مسکو (۲۰۱۸) احتمال تبدیل شدن بحران لیبی به یک جنگ داخلی.
- CNBCNews (۲۰۱۱) Libyan rebel forces penetrate Qaddafi's compound ،www.cnbccom
- MSNBC (2011) Gadhafi blasts 'crusader' aggression after strikes ،www.MSNBC.com
- BBC News (2011) Libya: Muammar Gaddafi subject to ICC arrest warrant ،www.BBCNews.com
- ABC News (2011) Time running out for cornered Gaddafi ،www.ABCNews.com
- Reuters (2012) Libyan rebels pledge free and fair election ،www.Reuters.com